

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

**ИЗВЕШТАЈ О ПРЕГЛЕДУ И ОЦЕНИ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ
мрр Наташе Мартиновић „Религијске интерпретације Његоша”**

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

1. Датум и орган који је именовано Комисију:

Комисију је именовало Наставно-научно веће Филолошког факултета Одлуком број на седници 23. 6. 2021. године у саставу:

Ментор: др Мило Ломпар, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Ужа научна област: Српска књижевност

Датум избора у звање: 22. 12. 2010.

др Зорица Несторовић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Ужа научна област: Српска књижевност

Датум избора у звање: 07. 12. 2016.

др Војо Ковачевић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, ВСОВСУ, Суботица

Ужа научна област: Српска књижевност XVIII и XIX века

Датум избора у звање: 23. 02. 2016.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име, име једног родитеља, презиме	Наташа, Славољуб, Мартиновић
Датум и место рођења	28. 10. 1986. године, Београд (Савски венац)
Наслов мастер тезе	Информационе технологије у програмираној настави природе и друштва
Датум и место одбране мастер тезе	22. 09. 2011, Учитељски факултет, Београд
Научна област из које је стечено академско звање мастера	Педагошке и андрагошке науке

III НАСЛОВ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Религијске интерпретације Његоша

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ и

VII ЗАКЉУЧЦИ, ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Ова докторска дисертација обухвата 212 компјутерски штампаних страница. Подељена је на дванаест целина: „Увод” (1–5); „Петар II Петровић Његош” (6–21);

„Религија и вера” (22–36); „Душа и тело” (53–62); „Косово – Божја казна и људско покајање” (63–87); „Верски идентитет хришћана после Косовске битке (1389)” (88–110); „Ко је Бог?” (111–123); „Лепота природе” (124–144); „Наличје природе” (145–159); „Човек – Боголикост и пад из раја” (160–186); „Спасење људског рода” (187–202); „Закључак” (203–205); „Литература” (206–212). Свака од ових целина састоји се од низа мањих поглавља.

У поглављу „Петар II Петровић Његош” изложени су најбитнији подаци из Његошевог живота као неопходни за даље разумевање ове „мултиталентоване личности”, а првенствено за песникову религиозну мисао. Посебно су наглашени песникова усамљеност, аутодидактско образовање, владарске дужности. Дефинисан је циљ истраживања: „каква је била Његошева религија из нашег угла виђења... уз помоћ интерпретација Његошевих дела познатих теолога и књижевних критичара”. Овај циљ се преваходно остварује анализом теолошке рецепције Његошевих стихова. Ту се посебно издвајају схватања Николаја Велимировића и Атанасија Јевтића.

У поглављу „Религија и вера” анализирана су досадашња одређења најважнијих појмова и термина о којима се расправља у дисертацији (религија, вера, разлика између верних, побожних и религиозних људи). Посебно су наглашени садржаји појмова какве доноси Лазар Милин. У осветљавању психолошке подлоге људских типова, какву доноси осећање религијског страха, докторска дисертација се ослања на увиде Владете Јеротића. Подробно се образлаже разлика у Његошевом поимању човека у односу на Дарвиново учење. Та разлика је начелна, будући да у истраживањима књижевности постоји разлика између *поетске религиозности* и *теолошких учења*. Отуд песник хексамералног спева *Луча микроkozма* свакако не може прионути уз теорију која не подразумева божанско порекло човека: „По Његошу човек је настао од Бога што Дарвинова теорија не подржава.” У овим анализама, докторска дисертација се ослања на ранија истраживања овог комплекса питања, каква доносе радови Бранислава Петронијевића. У дисертацији се наглашава мистички карактер Његошевог песничког доживљаја: „За владику је вера нешто свето чему само он може да приступи.” То је мистички пут личног знања: „Његошева је вера изузетна, своја, самостворена и самооснована јер нам Божије тајне открива искључиво на основу личног искуства.” Овај концепт мистичке фабуне познат је у различитим религијским традицијама. У докторској дисертацији се, истовремено, наглашава да код Његоша постоје „поједина одступања од црквеног учења и неприхватање црквених догми”, па се његова мисао о вери појављује „као јерес”.

У поглављу „Душа и тело” анализа је заокупљена Његошевом мисли о односу душе и тела, вечног и пролазног, смртног и бесмртног. То је језгро песниковог дуализма као основног чиниоца његовог погледа на светску позорницу. Приказана је разлика између небеског и земаљског света и њихових вредности, па је небеско код песника схваћено као вечно и духовно, док је земаљско поимано као материјално и пролазно. У овом поглављу размотрена су песникова одређења појмова тело, душа и грех: у традицијама теолошке рецепције његових стихова. Његош, као и *Свето писмо*, говори о чишћењу душе и важности Светих тајни, молитве, и уопште подразумева хришћанско васпитање које је неопходно за чишћење душе од греха и њеног припремања за судњи дан.

У поглављу „Косово – Божја казна и људско покајање” анализирана је – из перспективе религијских интерпретација – историјска тема и хероичка песничка диспозиција Његошевог песништва. То је Косово. Његош велики значај придаје Косову, а нарочито јунаку Милошу Обилићу који је за њега оличење јунаштва и борбе која се

заснива на праведности и одбрани части. С друге стране, косовски јунаци су пример како се заслужује небеско и вечно, а одбацује тело као безвредно зато што је земаљско и као такво пролазно. Косово ће бити узор многим наредним поколењима. Оно ће одлучујуће утицати за обликовање – како је писала Аница Савић Ребац – „специфично српског осећања трагичности”. Жртвовање живота и одлазак у смрт – у религијској интерпретацији његових стихова – Његош своди на добровољност, јер је тело од земље и за небеско царство нема вредност. Можда би у нијансирању схватања жртве требало – што се није догодило у овој докторској дисертацији – узети у обзир елемент подвига који се у жртви претпоставља. Посебну улогу у концепцији жртве имају – у религијским интерпретацијама – покајање, исповедање, литургија и причешће који се дешавају пре добровољне смрти. Овим потезом душа се чисти од греха и спрема за вечно царство. Упркос чињеници да је цела српска војска погинула на Косову (1389), српски народ је пао под турску власт, јер су косовски пораз и пад српског народа под турску власт стигли као Божја казна за дотадашњи грех народа који се окренуо против своје браће, који је показивао међусобну мржњу, завист и пакост, а петсто година робовања представља Божје упозорење како би се поробљен народ окренуо вери, Богу и својој браћи, након чега ће створити могућност да пође Христовим путем спасења. То је карактеристична теза религијских интерпретација песниковог дела.

Након Косовске битке и пада Србије под турску власт уследило је губљење верског идентитета православног народа на простору Балкана. То је предмет проучавања у поглављу под називом „Верски идентитет хришћана након Косовске битке (1389)”. Оно што је занимљиво у овој теми јесте однос верника и неверника, *Светог писма* и *Курана* који усмеравају (васпитавају) своје вернике, али и тражење одговора на нека од теолошких питања попут: Зашто људи присвајају туђу веру? Које особине красе проверене људе? Шта се дешава у душама проверених особа? За Његоша су проверени људи попут звери и дивљих животиња. То се подудара са већ поменутом чињеницом да се људи, који у себи немају веру и који су Богу окренули леђа, понашају као звери. У културолошкој перспективи – која није узета у обзир приликом процењивања основних обележја религијских интерпретација у овој докторској дисертацији – могло би се поставити питање о оријенталистичком дискурсу у песниковим поетским представама, као дискурсу који је обележје европског интелектуалног и политичког хоризонта у XIX веку. Тако је Његошева осуда потурица – како је показано – у потпуној сагласности са народном традицијом коју је Вук забележио у *Српском рјечнику*. Његош позива свој народ у борбу за слободу, али он не обећава ништа материјално већ повратак духовном идентитету. Са друге стране, појава потурица након Косовског боја само је једно ново Сатанино искушење којим људи бирају земаљско богатство и показују да им вера и Бог нису важни већ пролазно и материјално богатство. Одабиром оваквих вредности људи доприносе даљем развоју греха и новој казни коју Бог припрема за њих. Отуд се закључује да је Његош „био противник освете и проповедник противљења злу”.

У поглављу „Ко је Бог?” анализирана су религијска схватања Његошеве вере у Бога, којом он приказује Божје свудаприсуство, Божја својства, његово постојање у природи и Бога као јединог Творца и Сведржитеља свега што постоји. Основна теза ових интерпретација садржана је у формули: „Бог је својом суштином изнад света, док је енергијом присутан у свету.” То је јасан знак о претпоставци исихастичког схватања у песниковим стиховима: „Атанасије Јевтић каже да увек треба имати на уму двоструку истину православне теологије: суштинску невидљивост и неописивост божанства и факт

оваплоћења Логоса – Сина Божјег – којим је Бог у Христу постао реално видљив људима.” Тако су у овом поглављу превасходни предмет анализе теолошка и онтолошка схватања о Богу у Његошевом песништву.

Његошево сазнање Бога у природи првенствено се своди на спољашњи, видљив део, који је у овој докторској дисертацији анализиран у седмом поглављу „Лепота природе”. Његош је одушевљен лепотом природе као Божјом творевином. Он јој се непрестано диви. Иако не може да је сагледа у целини, он је одушевљен њеним деловима, односно одломцима. Људски погледи су кратки да би сагледали лепоту читаве васионе. Људима је онемогућено да сагледају целину природе. Они се и поред тога диве лепоти делова природе. Богу је једино омогућено сазнање о читавој васиони. Бог је природи дао живот, светлост и хармонију који је чине лепом. Човек често не поштује Божје законе те нарушава природу и Божје творевине. За свако непоштовање човеку следује казна. Ове опште представе религијских интерпретација бивају подржане указивањем на поједине песникове стихове. Но, као један од ређих момената у овој докторској дисертацији, појављује се и критички однос према неким од њених лектирних извора: „Далеко од овога су запажања Николаја Велимировића који за Његоша каже да ‘има страх од света и непрестано се бори са тим страхом’.” Јер, „далеко од тога да је Његош био престао од лепоте природе”. Но, ако би се узело у обзир могуће гностичко порекло песникове уметничке подлоге, које успоставља непријатељски однос човека и природе, могла би се оснажити интерпретативна схватања Николаја Велимировића. У овим аспектима, докторска дисертација је ближа кохерентној представи о песнику какву заступа Жика Првуловић. То, међутим, није без проблематичних последица, јер остаје без одговора питање о томе како је могуће да ни Бог није изнад својих закона и да их не може кршити. То би значило да се античка представа о савечности Бога и света појављује на песничкој позорници.

Његошев опис унутрашње стране природе је анализиран у поглављу „Наличје природе”. Сва жива бића у природи боре се за свој опстанак и живот. Природа опрема жива бића за борбу различитим средствима. У борби побеђују сила и моћ, а не правда и истина. У овом поглављу највише – како је показала интерпретација Бранислава Петронијевића – долази до изражаја Његошева подударност са Дарвиновом теоријом еволуције и борбом живих бића за живот и опстанак на Земљи: „Све што смо, у овом поглављу, до сада навели иде у прилог Дарвинове теорије еволуције... Борба за живот је и код Његоша онај главни услов без кога нема природног одабире, односно без свесног избора човековог.” У овој докторској дисертацији се ова могућност потврђује стиховима из монолога игумана Стефана: свако живо биће ратује и бори се за свој опстанак на овом свету, све природа снабдева оружјем, од човека до руже. Изостанак друкчије интонираних интерпретација у овој докторској дисертацији показује се на овом примеру. Да су узета у обзир истраживања Мирона Флашара показало би се да у Његошевим стиховима долази до премештања Анакреонтових љубавних представа у метафизички контекст. То би, парадоксално, само оснажило основне тезе религијских интерпретација, јер је ово премештање – како показује Флашар – обликовано са циљем да се на крају великог ланца бића постави Бог.

У поглављу „Човек – Боголикост и пад из раја” анализиран је Његошев приказ човекове природе и његовог порекла. Његошева поетика већ у основи садржи учење православне антропологије по којој је човек створен по слици Божјој. Ова идеја ће бити подстицај да се дубље сагледа однос који човек успоставља са другим људима и Богом. Да

је човек заиста од Бога и да је створен као последње живо биће у низу стварања живих бића осветљено је кроз кореспонденцију Његошевих стихова са *Светим писмом*. Иако је човек створен по Божјем лику, он је грехом срушио првобитну заједницу коју је уживао са њим. Његошев разлог због кога је човек пао из раја упоређен је са приказом *Светог писма*. У овом поглављу анализирани су Његошеви погледи када је у питању схватање смрти и бесмртности, уз претходно анализирани и објашњени представе о овим појмовима.

У последњем поглављу „Спасење људског рода” приказан је пут спасења људске душе о којем говори Његош. Значај појаве Исуса Христа у последњим стиховима *Луче микроkozма* упоређен је са текстовима *Светог писма* који Исуса Христа описују као Сина Божјег који је људима пренео Божји закон у облику десет Божјих заповести, научио људе да праштају, да се моле, да не суде другима већ да раде на добробит себи и на спасењу своје душе. И Исус је показао безвредност тела, значај страдања, покајања и љубави. На крају је показао да је васкрсење могуће и да вечно царство постоји. Пут који води ка новом животу људи након смрти јесте кроз љубав и Исуса Христа чиме је омогућена једна нова заједница са Богом. Љубав је од Бога. Они који гаје љубав у својим срцима, ближе су Господу и вечном царству. За разлику од њих, они који гаје гордост и завист у својим срцима пали су под власт греха и Сатане. Љубав је дата људима да воле Бога, своју браћу и свој народ. Свака искрено покајана душа која у своме срцу негује љубав биће корак ближе Богу. Ово су класична места свих религијских интерпретација Његошевих стихова.

У „Закључку” докторске дисертације сажети су најзначајнији увиди и закључци до којих се дошло током анализе религијских интерпретација Његоша.

У докторској дисертацији је изведена рекапитулација различитих религијских интерпретација Његошевог песништва. Кроз претресање религијске традиције тумачења, добијен је синтетички преглед најзначајнијих религијских топоса и садржаја у делу великог песника. Посебан аспект излагања био је везан за самеравање добијених сазнања о *песничкој религиозности* са духовним искуством савременог човека, у сложеној проблематици односа модерне и класичне традиције.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ова докторска дисертација представља рекапитулацију средишњих места религијских интерпретација Његошевог песништва. То су превасходно интерпретације Николаја Велимировића, Атанасија Јевтића, Жике Првуловића, Владете Јеротића, Лазара Милина. Анализом и реконструкцијом њихових сазнања, у докторској дисертацији се утврђује природа Његошеве *песничке религиозности* у контрастној кореспонденцији са једним бројем теолошких садржаја. То је, дакле, превасходно осветљавање садржаја културолошко-религијског ситуирања Његоша у оквиру религијске димензије српске културе, а много мање књижевнотеоријска анализа Његошевих стихова. Реч је, заправо, о религијској рецепцији Његоша у културолошком коду.

У методолошком смислу, битна су два момента: прво се реконструишу општи momenti религијске перспективе, а потом се они доводе у везу са Његошевим стиховима. Имплицитна реконструкција религијских интерпретација проширује њихова значења и домете, а експлицитна реконструкција их понавља. У овој докторској дисертацији реконструктивни аспект односи превагу над херменеутичким. По свом карактеру, она је више догматска и апологетска него критичка. Као и свака догматска дисертација, било да је религијска или феноменолошка или формалистичка, она радикализује сопствене увиде, систематски занемарује целокупност песничке евиденције, каткад не уважава

контекстуални притисак и његове учинке у образовању смисла појединих стихова, али истовремено осветљава поједине аспекте песничке евиденције увеличавајућом перспективом, па отуд долази до значајних увида.

Укупно узев, ова докторска дисертација је показала солидну упућеност у опште и, често, појединачне садржаје религијске рецепције Његошевог песништва, наглашену посвећеност појединим аспектима унутар саме религијскопесничке тематике, нагласила је кључне чиниоце религијске рецепције, довела их у дотицај са општим садржајима теолошких учења. Она је, тако, допринела садржајима културолошке парадигме у разумевању класичног песника српске културе.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Мартиновић, Наташа: „Библијско и Његошево виђење човекове неодвојивости од Бога и упозорење савременом човеку на важност ширења љубави и вере”, *Саборност – Теолошки годишњак*, Пожаревац, Епархија браничевска – Одбор за просвету и културу, рад је прихваћен за објављивање.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

На основу „Правилника о поступку провере оригиналности докторских дисертација које се бране на Универзитету у Београду” и налаза у извештају из програма „iThenticate”, којим је извршена провера оригиналности докторске дисертације „Религијске интерпретације Његоша” аутора **Наташе Мартиновић**, констатујем да утврђено подударање текста износи 9%.

Приказавши религијске интерпретације Његошевог песништва у културолошкој перспективи, истовремено их осветливши у битним књижевним контекстима, поткрепивши своје анализе документарним материјалом, описавши и најсложеније проблеме јасним језиком, Наташа Мартиновић је резултате свог истраживања протумачила на релевантан начин.

IX ПРЕДЛОГ

С обзиром на то да је у питању научно истраживање чији су резултати вредни за науку о књижевности, препоручујемо Већу да овај рад прихвати као докторску дисертацију и Наташу Мартиновић упути на усмену одбрану.

Београд, 25. март 2022. године

Комисија:

др Мило Ломпар, редовни професор

др Зорица Несторовић, редовни професор

др Војо Ковачевић, редовни професор